

Wstęp – Tomáš Masaryk i Karel Čapek

Filozof i polityk, pisarz i dziennikarz – te dwa nazwiska już w latach międzywojennych, a także po doświadczeniach niemieckiej okupacji i późniejszej zależności od ZSRR, stały się wręcz symbolami czeskiej kultury i demokracji. Obydwoju pozostawili po sobie trwałe ślady w społeczeństwie czeskim, dla wielu byli wzorami godnymi naśladowania. Tomáš Masaryk na przykład stał się bohaterem ludowych legend. Jedną z nich przytoczył m.in. František Kubka: otóż 15 marca 1939 roku Adolf Hitler wdarł się na Zamek, chciał zobaczyć gabinet Masaryka. Na ścianie wisiał jego portret przykryty kirem. Okna na Pragę były szeroko otwarte. Gdy Hitler wszedł do pokoju, zerwał się przeciąg, okna się zatrzasnęły, a kir z portretu okrył przybysza. Hitler wściekle zerwał kir i szybko wyszedł.

Opowiadania, dramaty i powieści Karela Čapka już od stu lat przekładane są na wiele języków, również na język polski. Spory o Masaryka natomiast trwają wśród historyków do dziś, bardziej zażarte niż w przypadku któregośkolwiek ze współczesnych polityków.

Życiorys starszego z nich, Tomáša Masaryka, przypomina współczesną wersję bajki o wiejskim chłopcu, który zasiadł na tronie. Urodzony w 1850 roku w rodzinie dworskiego woźnicy, dzięki zdolnościom, wytrwałej pracy, a także pomocy życzliwych osób, przeszedł wszystkie szczeble nauki szkolnej, ukończył studia wyższe, uzyskał doktorat, został docentem prywatnym na uniwersytecie w Wiedniu (miał prawo wykładać, ale bez wynagrodzenia), i wreszcie został profesorem (najpierw nadzwyczajnym, następnie zwyczajnym) czeskiego uniwersytetu w Pradze. Aktywnie zaangażował się w czeskie życie intelektualne i polityczne. Wywoływał namiętne

polemiki i protesty „prawdziwych patriotów”, gdy przekonany, że działalność publiczna wymaga uczciwości, a kłamstwo jest dla narodu szkodliwe, przyłączył się do krytyków domniemanych średniowiecznych rękopisów, jakoby świadczących o starodawności czeskiej kultury. Należał do tych, którzy przeciwstawili się oskarżeniu żydowskiego czeladnika o „mord rytualny”, przez co był celem ataków słownych, a nawet napadów. Dziś mało kto wierzy w autentyczność „rękopisów”, ponieważ wiadomo, kto dokonał fałszerstwa – czeski historyk ustalił, kto był prawdopodobnie sprawcą domniemanego „mordu rytualnego” oraz motyw tej zbrodni.

Podczas I wojny światowej Tomáš Masaryk uczestniczył w działalności konspiracyjnej na rzecz wyzwolenia spod panowania austriackiego. Zagrożony aresztowaniem wyjechał z kraju, organizował akcje przeciw mocarstwom centralnym pozyskując opinie polityków Ententy dla utworzenia państwa Czechów i Słowaków. Wracał do Pragi jako bohater narodowy. Został wybrany na urząd prezydenta Republiki. Zmarł we wrześniu 1937 roku, rok przed niesławną konferencją monachijską, która otworzyła drogę do katastrofy Czechosłowacji, a następnie do II wojny światowej. Pochowany został w skromnym grobie na wiejskim cmentarzu w Lanach.

Karel Čapek urodził się w 1890 roku w rodzinie chłopskiej. Jego ojciec był lekarzem; Čapek miał dwoje rodzeństwa, starszego brata Josefa i siostrę Helenę. Chłopcy wcześniej zadebiutowali jako pisarze (niektóre utwory były ich wspólnym dziełem), lecz międzynarodowy rozgłos jako pisarz zyskał Karel, natomiast Josef był znany przede wszystkim jako malarz i grafik. Obydwaj współpracowali z dziennikiem „Lidové noviny”, byli gorącymi zwolennikami Masaryka, zdecydowanymi przeciwnikami faszyzmu, obrońcami demokracji. W ich willi, w praskiej dzielnicy Vinohrady co piątek zbierało się grono intelektualistów. Niejednokrotnie przybywał (konno) ze swej siedziby na Zamku prezydent. „Patecznicy” (czyli „piątkowcy”) mieli znaczny wpływ na czeską opinię publiczną, przez co stali się celem ataków, także zmyślonych zarzutów jako przeciwników politycznych. Prezydent czasami zapraszał ich do swych letnich siedzib – w Czechach do pałacu w Lanach (na północ od Pragi), w Słowacji do zamku w Topolčiankach (niedaleko Nitry). Właśnie w Topolčiankach toczyły się rozmowy, na podstawie których powstała ta książka.

Karel Čapek zmarł 28 grudnia 1938 roku. Został pochowany pośród innych wybitnych przedstawicieli kultury czeskiej, na cmentarzu w Pradze na Vyšehradzie. Tomáš Masaryk i Karel Čapek odchodzili wraz z katastrofą Republiki.

Josefa Čapka Niemcy aresztowali we wrześniu 1939 roku. Przeszedł przez obozy koncentracyjne Dachau, Buchenwald, Oranienburg i Bergen-Belsen, gdzie w kwietniu 1945 roku zmarł na tyfus.

W Czechosłowacji po 1948 roku Tomáš Masaryk stał się celem negatywnej propagandy partii komunistycznej i usługowych historyków *minorum gentium*. Dzieła jego nie były wznawiane, a te już wydane zaliczono do książek zakazanych. Trudno było potraktować tak samo dzieła braci Čapków, zwłaszcza te o wymowie antyhitlerowskiej. Nie ukazały się ich dzieła zebrane – niejeden utwór, zwłaszcza znakomita publicystyka, były niewygodne dla rządzącej partii. Godny uwagi esej młodszego z nich *Dlaczego nie jestem komunistą* (*Proč nejsem komunistou*), opublikowany poza krajem, docierał tylko do nielicznych czytelników w Europie Wschodniej. W Polsce był nieznany, podobnie jak dzieła Tomáša Masaryka (wydany w 1930 roku przekład jego wspomnień dotyczących lat I wojny światowej pozostawia wiele do życzenia).

Oficjalne potępienie Masaryka, zwalczanie legendy pierwszego prezydenta Republiki okazało się bezskuteczne. Krótkotrwała „wiosna czechosłowacka” 1938 roku otworzyła, lecz na krótko, zamknięte zbiory bibliotek. Wymownym symbolem było zorganizowanie w pałacu w Lanach przez miejscową społeczność wystawy pamiątek po Prezydencie Oswobodzicielu, przechowywanych dotąd w ukryciu. Władze nie zdecydowały się na jej zlikwidowanie po radzieckiej interwencji w sierpniu 1968 roku; jesienią właściciele pamiątek przezornie schowali je z powrotem. Dopiero „aksamitna rewolucja” w listopadzie 1989 roku umożliwiła dostęp do dzieł traktowanych do tej pory przez władze jako zagrożenie, a dotyczyło to, rzecz jasna, nie tylko dzieł Masaryka i braci Čapków.

* * *

Rozmowy z T.G. Masarykiem są dziełem o szczególnym charakterze, ważnym dokumentem ukazującym postać tego uczonego i polityka w świetle nieznanym dotąd w Polsce. Dowiadujemy się z nich zarówno o jego dzieciństwie i młodości, jak też – co jest

szczególnie interesujące – o poglądach na wiele zagadnień filozoficznych, życia politycznego, motywach, którymi się kierował w swym życiu i działalności. Rozmówcą jest zwolennik Masaryka, który widzi w nim męża stanu, a swymi pytaniami stara się poznać drogę wiodącą z chaty wiejskiej do katedry uniwersyteckiej i najwyższego urzędu państwowego. Współczesny czytelnik może się zastanawiać, jak to się stało, że rozmówcy, dwaj wybitni intelektualiści, wprowadzili dostrzegali wieloetniczność Czechosłowacji, lecz nie docenili aspiracji słowackich, a także zagrożeń wynikających z poczucia dyskryminacji mniejszości narodowych.

Jest to pierwsze wydanie tej książki w przekładzie na język polski, a zarazem jedna z ostatnich prac translatorskich Piotra Godlewskiego, uczestnika powstania warszawskiego, historyka, znakomitego znawcy historii Czechów i Słowaków, ich kultury i języków, niezrównanego tłumacza. Przekładał on dzieła historyczne, wspomnienia, rozprawy polityczne, a przede wszystkim literaturę piękną. Potrafił oddać wszystkie walory artystyczne oryginałów. Dzięki niemu czytelnicy polscy mogli zaznajomić się z wieloma wybitnymi dziełami współczesnych twórców. W latach siedemdziesiątych przekładał także utwory pisarzy zakazanych w Czechosłowacji i wydawanych poza cenzurą, które również w Polsce ukazywały się w tak zwanym drugim obiegu. Ciekawostką jest, że dopiero w 1989 roku stało się wiadome, że nieznanym nikomu Paweł Heartman to jest właśnie Piotr Godlewski. Zmarł 3 października 2010 roku.

Jerzy Tomaszewski